

Karolina Czemplik

Nazwy własne w "Trylogii księżycowej" Jerzego Żuławskiego wobec słownika i systemu nazewnictwa potocznego

Prace Językoznawcze 16/2, 11-20

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ARTYKUŁY

Karolina Czemplik
Gdańsk

Nazwy własne w *Trylogii księżycowej* Jerzego Żuławskiego wobec słownika i systemu nazewnictwa potocznego

Proper names of *Trylogia księżycowa* by Jerzy Żuławski regarding the dictionary and the system of nomenclature vernacular

This article contains analysis of proper names of *Trylogia księżycowa* by Jerzy Żuławski.

Słowa kluczowe: językoznawstwo, onomastyka, onomastyka literacka
Key words: linguistics, onomastics, onomastics of literature

Nazewnictwo literackie, choć należy do jednej z najmłodszych dziedzin onomastyki¹, ma obszerną i zróżnicowaną literaturę ogólnopolską. Bogaty jest zarówno zbiór prac ogólnoteoretycznych czy ilustrujących jego rozmaite tendencje rozwojowe, jak i poświęconych poszczególnym gatunkom literackim, pisarzom, a także wybranym zagadnieniom szczegółowym².

Przedmiotem artykułu są nazwy własne występujące w cyklu powieściowym *Trylogia księżycowa*³ Jerzego Żuławskiego⁴. Złożoność podjętych przez autora problemów natury społecznej, filozoficznej i historiozoficznej sprawia, że

¹ Autorem pierwszego artykułu poświęconego onomastyce literackiej był J. Birkenmajer, który w 1933 r. napisał pracę pt. *O nazwie wyspy Nipu*. Natomiast pierwsza rozprawa pt. *O nazwiskach bohaterów komedii polskiej XVIII wieku*, której autorem był S. Reczek, powstała w 1953 r. (Wilkoń 1970: 12).

² Dokładny stan badań nad polską onomastyką literacką zawierają następujące tomy *Bibliografii onomastyki polskiej*: T. 3 (1971–1980). Oprac. K. Rymut. Kraków 1983; T. 4 (1981–1990). Oprac. R. Przybytek, K. Rymut. Kraków 1992; T. 5 (1999–2000). Oprac. R. Przybytek, K. Rymut. Kraków 2001.

³ W jej skład wchodzi następujące powieści: *Na srebrnym globie*, *Zwycięzca* oraz *Stara Ziemia*.

⁴ Jerzy Żuławski (ur. 14 lipca 1874 r. w Lipowcu, zm. 9 sierpnia 1915 r. w Dębicy) – polski poeta, dramaturg i pisarz okresu Młodej Polski, doktor filozofii. Obok pracy literackiej, zajmował się również czynnym udziałem w życiu kulturalnym: był nauczycielem, prelegentem uniwersyteckim, redaktorem „Krytyki” i „Zakopanego”, a także jednym z założycieli Tatrzańskiego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego.

utworów tych nie można potraktować jako cyklu reprezentującego określony nurt literacki. *Trylogia księżycowa* najbliższa jest prozie fantastyczno-naukowej, ponieważ Srebrny Glob jest miejscem, na którym przede wszystkim rozgrywają się wydarzenia opisane w utworach. Należy jednak zauważyć, iż powieści te są zupełnie odmienne od utworów fantastyczno-naukowych Stanisława Lema. Cykl Żuławskiego cechuje bowiem wysoki poziom autentyczności, na co z pewnością ogromny wpływ miało zapoznanie się autora *Trylogii* ze współczesnymi mu pracami selenograficznymi, a także prowadzenie samodzielnych obserwacji Księżyca w krakowskim obserwatorium.

Nazewnictwo nurtu fantastyczno-naukowego⁵ na gruncie polskim było analizowane przede wszystkim w kontekście twórczości Stanisława Lema. S. Duszak zajął się omówieniem tendencji stylizacyjnych *Cyberiady*, ze szczególnym określeniem funkcji archaizmów i neologizmów, które, dopełnione stylizacją baśniową, wpływają na nadrzędną koncepcję dzieła (Duszak 1968). M. Nowotna-Szybistowa opisała pomysły nazwotwórcze *Cyberiady*. Według autorki neologizmy Lema mieszczą się w systemie morfologicznym i fonetycznym języka (Nowotna-Szybistowa 1969, 1970). I. Domaciuk przeprowadziła analizę nazewnictwa w utworach Lema reprezentujących różne nurty stylistyczno-językowe: nurt realizmu synchronicznego (*Szpital przemienienia*, *Wśród umarłych*, *Powrót*), nurt futurologiczny (*Obłok Magellana*, *Astronauci*) oraz nurt groteskowo-ludyczny (*Bajki robotów*, *Dzienniki gwiazdowe*). Autorka wykazała, że nazewnictwo tych utworów potwierdza współistnienie kilku nurtów onomastyki literackiej w twórczości prozatorskiej Lema, a rodzaj użytych w tekście nazw jest uzależniony od poetyki danego dzieła (Domaciuk 2003).

Analiza onimii *Trylogii księżycowej* w dużej mierze oparta jest na klasyfikacji A. Wilkonia, który wyróżnił nazwy własne autentyczne i nieautentyczne, czyli nazwy przejęte z istniejącego zasobu nazw potocznych, oraz nazwy utworzone przez samego pisarza bądź też przez niego przejęte z twórczości innych autorów (Wilkoń 1970: 22). Tę klasyfikację rozszerzono o deskrypcje jednostkowe⁶, tj. apelatywne odpowiedniki nazw własnych. Przyczyniają się one do większego zróżnicowania stylistycznego wypowiedzi, a jednocześnie pełnią te same funkcje w dziele, co nazwy własne (Kosyl 1983: 22–23). *Nomina propria* występujące w *Trylogii księżycowej* potwierdzano zarówno w słownikach, encyklopediach, jak i atlasach geograficznych⁷. Dzięki temu możliwa była klasyfikacja wyekscerpowanego

⁵ Cz. Kosyl wyróżnił następujące nurty stylistyczno-językowe: nurt realistyczny, nurt ekspresjonistyczny, nurt konwencjonalny, nurt etymologiczny, nurt sentymentalny, nurt groteskowo-ludyczny, nurt fantastyczno-baśniowy oraz nurt pseudonaukowy (Kosyl 1993: 67–100).

⁶ Ze stylistycznego punktu widzenia można traktować je jako stałe peryfrazy nazw własnych (Grodziński 1973: 44).

⁷ Nazwy własne *Trylogii księżycowej* zostały sprawdzone w następujących opracowaniach: *Bogowie, demony, herosi. Leksykon*; *Encyklopedia PWN*; *Księga naszych imion*; *Księżyc*; *Luna*

materiału na nazwy autentyczne, oznaczające te same, co w rzeczywistości pozaliterackiej denotaty, oraz nazwy autentyczne nadane denotatom fikcyjnym. Z kolei w obrębie nazw nieautentycznych występują nazwy realistyczne utworzone przez pisarza w zgodzie ze formalnoznaczeniową typologią nazw funkcjonujących w języku polskim oraz nazwy sztuczne. Obok każdej nazwy własnej zamieszczono numer tomu oraz strony, zrezygnowano natomiast z przytaczania cytacji ilustrujących ich występowanie.

Nazwy oznaczające denotaty rzeczywiste oraz nazwy przejęte z innych utworów literackich utworzyły kategorie antroponimów, toponimów, kosmonimów i chrematonimów. Ich stosowanie przez autora stwarza poczucie rzeczywistości świata przedstawionego oraz iluzję jego prawdopodobieństwa.

W kategorii antroponimów znalazły się nazwy poświadczone w pozaliterackiej rzeczywistości językowej, występujące zarówno jako imiona, nazwiska oraz przydomki, a także jako zestawienia: imię + przydomek i imię + nazwisko. Odnoszą się one zarówno do postaci biblijnych, m.in. pierwszych ludzi: *Adama* (I 303) i *Ewy* (I 42), apostoła-zdrajcy Chrystusa – *Judasza* (III 238), księcia piekiel – *Lucyfera* (I 56), jak i do znanego z mitologii greckiej herosa *Achillesa* (III 20). Liczną grupę utworzyły antroponimy nazywające powszechnie znanych wodzów, władców, mężów stanu i polityków: *Aleksandra Wielkiego* (I 226), *Cezara* (III 145), *Atyllę* (III 145), *Wilhelma Zdobywcę* (III 145) oraz *Napoleona* (III 145). Nie zabrakło również nazw osobowych odnoszących się do starożytnych uczonych: *Platona* (III 15), *Zenona Eleaty*⁸ (III 20), pisarzy epoki średniowiecza: *Dantego* (I 56) i doby nowożytnej: *Juliusza Verne'a* (I 15) oraz oświeceniowego wynalazcy: *Celsiusa* (I 184). Wśród antroponimów znalazł się także przydomek: *Fryne*⁹ (III 83). Obok wymienionych onimów wystąpiły nazwy literackie, znane zarówno z literatury polskiej: *Aza*¹⁰ (III 21), *Twardowski* (III 173), jak i obcej: *Beatrycze* (I 292), *Salambo*¹¹ (III 59). Kolejną grupę utworzyły etnonimy: *Anglik* (I 21), *Arab* (III 68), *Azjata* (III 19), *Francuzi* (I 21), *Hindus* (III 60), *Irokezi*¹²

– *Księżyc – Moon*; *Nazwiska Polaków: słownik historyczno-etymologiczny*; *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski*; *Słownik imion*; *Słownik mitów i tradycji kultury*; *Słownik nazw własnych*.

⁸ *Zenon Eleata* – Zenon z Elei – ok. 490–430 p.n.e., grecki filozof, uczeń Parmenidesa z Elei, jeden z przedstawicieli szkoły eleatów, uważany za twórcę dialektyki, autor paradoksów, które miały dowodzić niemożliwości istnienia ruchu (Encyklopedia PWN I: 468; Encyklopedia PWN III: 672).

⁹ *Fryne* – Mnesarete – słynna z piękności kurtyzana grecka z IV w. p.n.e., która przydomek *Phrynē* (greckie ‘ropucha’) otrzymała ze względu na białość cery (SMTK: 300).

¹⁰ *Aza* – imię jednej z bohaterki powieści J. I. Kraszewskiego pt. *Chata za wsią* (LP: 132).

¹¹ *Salambo* – w mitologii babilońskiej imię *Afrodyty* oraz imię tytułowej bohaterki powieści Gustawa Flauberta: dziewczycy, kapłanki i bogini księżycy Tanit (SMTK: 1027).

¹² *Irokezi* – plemię Indian zamieszkujących Amerykę Północną: USA i Kanadę (Encyklopedia PWN II: 39, SNW: 191).

(III 19), *Malabarka*¹³ (I 92), *Niemiec* (I 21), *Polak* (I 20) oraz *Żyd* (III 73). W *Trylogii księżycowej* pojawiły się ponadto teonimy odnoszące się zarówno do *Boga* (I 328) religii chrześcijańskiej, jak i bóstw pogańskich: *Hator* (III 58), *Izyda* (III 53) i jej oboczna forma *Izis* oraz występujące w funkcji *nomina sacra* przymiotniki: *Najwyższy* (I 328), *Przedwieczny* (I 128), *Niepojęty* (I 128), *Niewymawialny* (I 128), rzeczowniki: *Pan* (I 318), *Słońce* (I 128) oraz zaimki: *On* (II 107) i *Ty* (I 318).

Wśród toponimów dominują nazwy miejsc istniejących współcześnie. Ich liczną grupę utworzyły choronimy określające nazwy kontynentów: *Afryka* (I 15), *Ameryka* (I 30), *Azja* (I 30), *Europa* (III 23) i nazwy krajów: *Anglia* (III 23), *Austria* (III 22), *Grecja* (III 81), *Rosja* (III 22), *Szwajcaria* (I 123), *Watykan* (III 196), w których nie toczy się akcja, ale które są przytaczane w wypowiedziach bohaterów. Natomiast z *Brazylii* (I 20), *Francji* (I 86), *Indii* (I 41) i *Portugalii* (I 72) pochodzą niektóre postaci cyklu. Obok nazw państw i kontynentów pojawiły się także nazwy krain geograficznych i pustyni. Są to: *Mazowsze* (III 184) oraz włoski region – *Kampania* (III 197), a także *Pustynia Libijska* (III 46) i *Sahara* (III 46). W *Trylogii księżycowej* wystąpiły również deskrypcje w postaci całości geograficzno-kulturowych (Głowacki 1999: 25): *Państwo Niemieckie* (III 22) i *Wschód* (III 220). Wśród ojkonimów znalazły się zarówno nazwy miejscowe polskie – *Warszawa* (III 38), jak również miejscowości znajdujące się poza granicami Polski: *Algier* (III 43), *Aszuan* (III 38), *Marsylia* (I 40), *Paryż* (III 196), *Rzym* (III 196), *Sztokholm* (III 37), *Travancore* (I 41) i *Wiedeń* (III 39). Do grupy tej zaklasyfikowano także deskrypcję *Wieczne Miasto* (III 196), dla którego toponimii miejskiej charakterystyczna jest nazwa głównego placu – *Forum* (III 196). Na kartach powieści Żuławskiego występują również pasma górskie: *Alpy* (III 53), *Apeniny* (I 123), *Góry Karpackie* (II 218), *Tatry* (III 181), *Turnie Mieguszowieckie* (III 183) oraz wzgórze: *Kapitol* (III 197), *Kwirynał* (III 197), *Palatyn* (III 196), a także szczyt: *Żabi*¹⁴ (III 183) i masyw wulkaniczny *Ararat* (III 225). Nie zabrakło również hydronimów, a wśród nich nazw oceanów i mórz: *Ocean Indyjski* (III 11), *Morze Bałtyckie* (I 307), *Morze Czerwone* (III 46), *Morze Śródziemne* (III 112) z jego zarchaizowaną (poprzez zmianę szyku wyrazów) formą (Sarnowska-Gieffing 1984: 24): *Śródziemne Morze*. Autor użył ich wymiennie z ojkonimami w celu uniknięcia powtórzenia tych ostatnich. Ponadto pojawiły się nazwy jezior: *Jezioro Lemańskie* (III 53), *Morskie Oko* (III 183) i nazwy rzek: *Kongo* (I 15), *Nil* (III 61), które

¹³ *Malabarka* – kobieta zamieszkująca Malabar, który stanowi część południowo-zachodniego wybrzeża Indii nad Morzem Arabskim: od Goa do przyłądka Komoryn (Encyklopedia PWN II: 373).

¹⁴ *Żabi* – Żabi Szczyt Wyżni – szczyt w Tatrach Wysokich, w grani opadającej z Rysów ku północy, na granicy polsko-słowackiej; wysokość 2259 m; pierwsze udokumentowane wejście w 1905 r. (Encyklopedia PWN III: 695, SNW: 385).

obok funkcji lokalizacyjnej w przestrzeni stanowią jednocześnie miejsce rozgrywającej się akcji. Wśród toponimów znalazła się również nazwa wyspy *Cejlon* (III 159) oraz nazwa części południowo-zachodniego wybrzeża Indii nad Morzem Arabskim – *Malabarskie Wybrzeże* (III 40). Obok wymienionych nazw miejsc istniejących współcześnie w *Trylogii księżycowej* pojawiły się także onimy nazywające miejsca istniejące historycznie, np. nazwy państw w postaci deskrypcji jednostkowych: *Cesarstwo Wschodnie* (III 22), *Imperium Brytyjskie* (III 23), nazwy starożytnych miast zniszczonych przez wybuch wulkanu Wezuwiusz: *Herkulanum* (I 97) i *Pompeje* (I 97), a także nazwa wyspy *File* (III 53), przez większość roku pozostającej pod spiętrzonymi wodami Nilu, na której w starożytności znajdował się ośrodek kultu Izydy. Nie zabrakło również nazw historycznych współcześnie istniejących miejsc, np. przestarzała forma na określenie Półwyspu Arabskiego – *Arabia* (III 53), nazwa wprowadzona przez Rzymian na określenie żyznej południowo-zachodniej części Półwyspu Arabskiego: *Arabia Szczęśliwa* (III 46), nazwa historycznej krainy na Bliskim Wschodzie: *Galilea* (I 91), a także poetyckie określenie Włoch – *Italia* (III 81), które w starożytności było nazwą południowej części Półwyspu Apenińskiego.

Wśród występujących w cyklu powieści Żuławskiego kosmonimów wyróżniono kosmiczne obiekty realne, których istnienie można potwierdzić naukowo: *Ziemia* (II 245), *Księżyc* (II 103) i *Słońce* (III 145), występujące w języku polskim jako nazwy oficjalne, ale wywodzące się z nazewnictwa ludowego (Jakus-Borkowa 2004: 33), ponadto liczny zbiór toponimów księżycowych, zawierający nazwy prymarne, wśród których najwięcej jest nazw pamiątkowych nadanych na cześć starożytnych uczonych: *Archimedes* (I 53), *Eratosthenes* (I 51), *Platon* (I 104), *Timaeus* (I 137), *Timocharis* (I 53), *Tomocharis*¹⁵ (I 53), a także naukowców i wynalazców doby nowożytnej: *Barrow* (I 140), *Beer* (I 81), *Bode* (I 37), *Challis* (I 142), *Feuillée* (I 81), *Flammarion* (I 43), *Gambart* (I 42), *Gioja* (I 142), *Goldschmidt* (I 140), *Kopernik* (I 53), *Lambert* (I 53), *Landsberg* (I 42), *Main* (I 142), *Mosting* (I 37), *Pallas* (I 37), *Schroter* (I 37), *Sommering* (I 37). Liczną grupę utworzyły także oronimy przeniesione z nomenklatury ziemskiej na mapę Księżyca, nazywające pasma górskie: *Alpy* (I 104), *Apeniny* (I 50) i poszczególne szczyty: *Piton* (I 111), *Mont Blanc* (I 117). W grupie tej znalazła się również nazwa *Pico* (I 95), nawiązująca do hiszpańskiego apelatywu *pico* ‘szczyt, wierzchołek’, a także wzniesienie oznaczone literą *E* (I 69), nazywające niewielki krater. Jego nazwa nadana została według opisanej przez Andrzeja Marksa zasady: małe kratery noszą nazwy pobliskich kraterów z dodatkiem kolejnych liter alfabetu: A, B, C itd. (Marks 1970: 74–75). Wśród toponimów księżycowych nie występują nazwy komponowane i sekundarne, często spotykane w ziemskim nazewnictwie. Oprócz kosmicznych obiektów realnych Jakus-Borkowa

¹⁵ Być może jest to tylko błąd literowy, który pojawił się w istniejącej nazwie: *Timocharis*.

wyróżniła projekcje kosmiczne z punktu widzenia nauki, nadane przez obserwatorów obiektom w rzeczywistości nieistniejącym, a będące jedynie efektem ludzkiej wyobraźni (Jakus-Borkowa 2004: 28). Do nich należą m.in. nazwy utworów księżycowych oraz gwiazdozbiorów czy galaktyk (Jakus-Borkowa 2004: 29). W grupie toponimów Srebrnego Globu wystąpiły zatem nazwy mórz (mare), jezior (lacus), zatok (sinus) czy bagien (palus). Nadane zostały już przez Galileusza ze względu na ich położenie i wygląd (Kosiba 1949: 8) na zasadzie asocjacji z obiektami znanymi z Ziemi. I tak np. miejsca o barwie ciemniejszej sprawiają wrażenie mórz, lecz w rzeczywistości są to wielkie obszary równinne, położone niżej od otoczenia, przez to słabiej oświetlone. W *Trylogii księżycowej* określa się je jako: *Mare Frigoris* (I 104) i jego polski odpowiednik: *Morze Mrozów*, *Mare Humboltianum* (I 210), *Mare Imbrium* (I 51) i jego polska nazwa: *Morze Dżdżów*, a także *Mare Serenitas* (I 107–108). Pojawiły się także nazwy zatok: *Sinus Aestuum* (I 51), *Sinus Medii* (I 29), *Zatoka Tęcz* (I 108) i nazwy bagien: *Palus Nebularum* (I 108), *Palus Putredinis* (I 80) oraz jego polski odpowiednik: *Bagno Zgnilizny*. Do grupy tej zaklasyfikowano również kosmonim *Wielki Wóz* (I 38), nazywający część gwiazdozbioru Wielkiej Niedźwiedzicy i nazwę gwiazdozbioru *Smok* (I 153) oraz *Drogę Mleczną* (I 38) – galaktykę, w której znajduje się m.in. Układ Słoneczny.

Nieliczną kategorię nazw własnych stanowią u Żuławskiego chrematonimy¹⁶. Tworzą je przede wszystkim nazwy budynków znajdujących się w Rzymie, m.in. *Cyrk Flawiuszów* (III 197) – powszechnie znany jako Koloseum, nazwy świątyń: *Kościół Świętego Piotra* (III 196), *Pałac św. Jana Laterańskiego* (III 197), a także nazwa amerykańskiego obserwatorium: *Licke-Observatory*¹⁷ (I 14). Wśród chrematonimów użytych przez Żuławskiego znalazły się również tytuły utworów religijnych. Należą do nich: *Biblia* (I 91) wraz z jej poszczególnymi księgami znanymi ze *Starego* i *Nowego Testamentu*: *Genesis* (I 91), *Exodus* (I 148), *Ewangelia* (I 91), *Ewangelia św. Jana* (III 161) oraz *Księga tysiąca i jednej nocy* (III 202).

Kolejną grupę nazw autentycznych utworzyły *nomina propria* oznaczające denotaty fikcyjne: nazwy osobowe, nazwy geograficzne Ziemi i Księżyca, a także nazwy odnoszące się do obiektów kulturowych oraz zawołania zwierząt.

Wśród antroponimów wystąpiły przede wszystkim imiona męskie, używane powszechnie w języku polskim: *Benedykt* (III 70), *Henryk* (III 103), *Jacek* (III 59), *Jan* (I 179), *Józwa* (III 155), *Kasper* (I 324), *Marek* (II 36), *Piotr* (I 121), *Robert* (III 133) czy *Tomasz* (I 97), a także imiona obce, m.in. arabskie:

¹⁶ Klasyfikacja za E. Brezą (1998: 343–361).

¹⁷ *Licke-Observatory* – Lick Observatory albo Obserwatorium Licka – pierwsze na świecie obserwatorium znajduje się na szczycie góry, w którym na stałe przebywali astronomowie (Gadomski 1970: 23; Marks 1970: 38, 82).

Ałach (III 47), *Elem* (II 12), *Hafid* (III 48) i rosyjskie: *Awij* (II 25) oraz wywodzące się z języka angielskiego – *Jeret* (II 18) i francuskiego: *Abelar* (II 16). Obok nich buddyjskie imię *Nyanatiloka* (III 64). Imiona żeńskie pojawiają się bardzo rzadko. Bohaterki powieści noszą imiona znane w języku polskim: *Ada* (I 256), *Marta* (I 129), *Róża* (I 259), pojawia się też imię pochodzenia nordyckiego: *Lili* (I 264). Obok nich wystąpiły liczne nazwiska bohaterów cyklu *Trylogii księżycowej*, zróżnicowane pod względem genetyczno-etymologicznym, wskazujące tym samym na wielonarodowościowość Ziemi: *Azis* (III 48), *Braun* (I 40), *Grabiec* (III 71), *Halsband* (III 75), *Korecki* (I 24), *O'Tamor* (I 34), *Remogner* (I 88–89), *Selma* (III 50), *Tedwen* (III 129), *Woodbell* (I 21) i *Varadol* (I 20). Natomiast na Księżycu tylko kapłani i wojownicy noszą nazwiska: *Anasz* (II 209), *Bormita* (II 12), *Choma* (II 30), *Nuzar* (II 48), *Omiłko* (II 288), *Ramido* (II 13), *Renoda* (II 16), *Rocha* (II 17), *Roda* (II 98), *Samielo* (II 30), *Sewin* (II 110) oraz *Tuheja* (II 9).

Wśród toponimów oznaczających denotaty fikcyjne wystąpiły tylko dwie nazwy: *Pola Elizejskie* (I 151) jako porównanie oraz nazwa zapisana w formie kryptonimu: *K...* (I 13), natomiast tylko raz pojawił się kosmonim *Otamor* (I 187), będący nazwą pamiątkową, nadaną na cześć jednego z bohaterów *Trylogii* Żuławskiego. Takim mianem nazwał autor wulkan położony na niewidocznej stronie Srebrnego Globu.

Jeżeli chodzi o chrematonimy oznaczające fikcyjne denotaty, to najliczniej reprezentują je upersonifikowane abstrakta (Lica 1993: 157): *Bóstwo* (III 189), *Byt* (III 188), *Coś* (I 125), *Dusza* (II 268), *Exod* ‘wyjście’ (I 255), *Istota* (III 181), *Los* (II 52), *Mądrość* (III 142), *Nic* (III 215), *Obietnica* (II 12), *Objawienie* (III 142), *Opatrzność* (II 52), *Powrót* (III 56), *Prawda* (II 11), *Przyjście* (II 12), *Śmierć* (I 37), *Śmierć-ukoicielka* (I 110), *Tajemnica* (II 11), *Życie* (III 56). Oprócz nich pojawiły się nazwy obiektów: *Akademia* (III 38) i *Kościół* (III 217) oraz nazwa tytułu czasopisma „*Przegląd...*” (III 74). Żuławski, opisując księżycowy świat zamieszany przez ludzi, chciał zachować jak najwięcej szczegółów ich ziemskiego życia, dlatego na kartach jego powieści pojawiają się psy towarzyszące bohaterom prekursorskiej wyprawy na Księżyc. Noszą one zawołania powstałe od imion: *Leda* (I 39) i *Selena* (I 24) oraz utworzone od formy czasownikowej: *Zagraj* (I 39).

Omawiając nazewnictwo *Trylogii księżycowej* Żuławskiego, warto zwrócić uwagę także na nazwy własne nieautentyczne. Są to neologizmy nazewnicze, realistyczne i sztuczne, utworzone przez pisarza, które stanowią ciekawą część analizowanego materiału onomastycznego. Wśród nazw realistycznych występują tylko antroponimy, kosmonimy oraz chrematonimy.

Kategorię nazw osobowych utworzyły przede wszystkim określenia związane z wydarzeniami dotyczącymi nazywanych osób i pełnionymi przez nie funkcjami. Ludzie urodzeni na Srebrnym Globie to *Księżyzczanie* (II 35). Wierzą oni

w boga – *Starego Człowieka* (I 259). Kobieta, która przyczyniła się do powstania jego kultu, czczona była jako święta *Założycielka* (II 29) religii. Główny bohater drugiego tomu – *Marek* – w chwili przybycia na Księżyc został okrzyknięty zbawicielem. Jego wyznawcy nazwali go *Markiem Zwycięzcą* (II 301–302), *Młodym Człowiekiem* (II 74), *Zwycięzcą* (II 57), a także *Panem Markiem* (II 265), natomiast przeciwnicy – *pseudo-Zwycięzcą* (II 309). Z kolei pierwotni mieszkańcy Księżyca określani są jako *Szernowie*. Ich najwyższy kapłan nosił tytuł *Wielkiego Szerna* (II 215). Wśród określeń ludzi pełniących władzę znalazła się nazwa *Naczelny Inspektor* (III 38), zastąpiona potem określeniami metaforycznymi: *Stróż maszyny* (III 260) i *Zbawca porządku* (II 260). Pojawiła się także nazwa mówiąca – *Łacheć* (III 75), określająca jednego z bohaterów ze względu na jego niedbały wygląd (por. *łach*, *łachman*).

Do kosmonimów zaklasyfikowano przede wszystkim nazwy nadane miejscom położonym na niewidocznej stronie Księżyca. Najwięcej jest toponimów księżycowych komponowanych, nazywających, czasem wręcz metaforycznie, osady księżycowych ludzi: *Kraina Ciepłych Stawów* (I 256), *Kraj Biegunowy* (I 161), *Równina Jezior* (I 180), *Stare Źródła* (II 11), morze: *Wielkie Morze* (II 11), nabrzeże portowe: *Przystań Dobrego Oczekiwania* (II 296), cmentarz: *Wyspa Cmentarna* (I 216). Z kolei toponimy księżycowe nazywające miejsca położone na widocznej stronie Srebrnego Globu nadane zostały ze względu na ich wygląd: *Miasto Umarłych* (I 327), *Poprzeczna Dolina* (I 115), *Trzy Głowy* (I 94) lub na pamiątkę ważnego dla bohaterów wydarzenia – *Szczelina Zbawienia* (I 62–63). Obok wymienionych kosmonimów pojawiły się także liczne metaforyczne nazwy Ziemi: *Gwiazda Pustyni* (I 302), *Gwiazda Wielka* (II 27), *Kraj Życia* (I 127), *Ziemia-służebnica* (II 246), *Ziemia utracona* (I 255). Zostały one użyte przez Żuławskiego dla podkreślenia stanu emocjonalnego ludzi z nostalgią wspominających Ziemię i tęskniących za nią.

Wśród chrematonimów wystąpiły tylko deskrypcje jednostkowe. Najwięcej z nich jest związanych z obiektami położonymi na Ziemi. Są to nazwy budynków urzędów państwowych: *Rząd Stanów Zjednoczonej Europy* (III 261), *Stany Zjednoczone Europy* (III 130), *Unia Krajów Łacińskich* (III 23), *Urząd Międzynarodowej Komunikacji* (III 91) oraz nazwy miejsc związanych z życiem kulturalnym: *Towarzystwo Międzynarodowych Teatrów* (III 87) i *Szkoła Mędrców* (III 200), a także nazwa firmy *Halsband & Co. Ltd.* – *Udoskonalone Gramofony* (III 152) czy hotelu *Old-Great-Cataract-Palace* (III 36). Obok nich pojawiają się chrematonimy nazywające wytwory kultury materialnej księżycowych ludzi, takie jak: *Dom Zwycięzcy* (II 43), *Grób Marty* (II 134) i *Grób Piotra* (II 254), a także nazwy zgromadzeń: *Bracia Wyczekujący* (II 14) czy *Bractwo Prawdy* (II 176). Wystąpiły również ideonimy, do których zaliczyć można nazwy tytułów literackich: *Hymn o Izydzie* (III 75) oraz zbiór prooctrw księżycowych ludzi:

Pismo (III 21). Nie zabrakło także nazw symboli religijnych mieszkańców Srebrnego Globu – *Ziemskie Potęgi* (III 68) i *Znak Przyjścia* (III 122).

Żuławski stworzył tylko cztery nazwy sztuczne. Są to imiona nazywające mieszkańców Srebrnego Globu – bohaterów drugiego tomu *Trylogii księżycowej*, zarówno żeńskie: *Ihezal* (II 8), *Nechem* (II 196), jak i imiona męskie: *Malahuda* (II 8) oraz *Mataret* (II 178).

Trylogia księżycowa Żuławskiego, nawiązująca do literackich tradycji dawnych utopii i robinsonad, powieści astronautycznych J. Verne'a i H. G. Wellsa, była na gruncie literatury polskiej zjawiskiem prekursorskim. Przedstawiona w niej z prawdziwym artyzmem przyroda, zwłaszcza lunarna, wizje przeszłych i przyszłych dziejów ludzkości jednoznacznie wskazują na ogromną erudycję oraz wyobraźnię autora. Widoczne jest to także w warstwie nazewniczej złożonej z 280 nazw własnych, które zostały przejęte zarówno z rzeczywistości realnej oraz tradycji literackiej, jak i stworzone przez autora na potrzeby powieści.

W obrębie jego utworów mieszają się różne konwencje nazewnicze, przez co nie można wpisać *Trylogii* w jeden, określony nurt stylistyczno-językowy. Ogromna przewaga nazw autentycznych – 227, czyli 81% ogółu nazw, pozwala umieścić nazewnictwo *Trylogii księżycowej* w nurcie realistycznym. Nazwy te odzwierciedlają swoisty realizm fantastyczno-naukowych utworów Żuławskiego, dzięki użyciu przez pisarza nazw własnych przejętych z rzeczywistości realnej. Posłużyły one przede wszystkim do zarysowania kulturowego kontekstu czytelnikowi, a jednocześnie są świadectwem ogromnej wiedzy pisarza, który sięgnął nie tylko do tradycji europejskiej, ale też arabskiej, egipskiej i daleko-wschodniej. Wyobraźnia autora i jego kunszt literacki pozwoliły stworzyć upersonifikowane abstrakta, wyrażone za pomocą wyrazów pospolitych i ich połączeń, które w obrębie tekstu uzyskały status nazwy własnej, tym samym przyczyniły się do wpisania *Trylogii księżycowej* w nurt pseudoonomastyczny.

Bardzo starannie zostały dobrane przez Jerzego Żuławskiego nazwy nieautentyczne, zarówno realistyczne, jak i sztuczne. Jest ich znacznie mniej w stosunku do nazw autentycznych: 50 nazw realistycznych, co stanowi 18% ogółu analizowanego materiału, oraz 4 nazwy sztuczne, czyli 1% ogółu nazw. Nie przekraczają one w większości granicy realizmu językowo-onomastycznego, a ich celowe użycie przyczyniło się jedynie do przesunięcia obszaru stylistycznego tekstu. Większość z nich reprezentuje nurt pseudoonomastyczny. Obok nich obecne są także nazwy charakterystyczne dla nurtu fantastyczno-baśniowego. Są to określenia pierwotnych mieszkańców Księżyca – *Szernów*.

Podsumowując, można stwierdzić, że nazwy własne *Trylogii księżycowej* wskazują na współistnienie trzech nurtów onomastyki literackiej: realistycznego, pseudoonomastycznego oraz fantastyczno-baśniowego, tym samym wskazują na erudycję, bogactwo myśli i wyobraźnię Jerzego Żuławskiego.

Objaśnienia skrótów

- I – J. Żuławski (1987): *Na srebrnym globie*. Kraków.
 II – J. Żuławski (1987): *Zwycięzca*. Kraków.
 III – J. Żuławski (1987): *Stara Ziemia*. Kraków.
 Encyklopedia PWN I–III – *Encyklopedia PWN* (2006). T. I–III. Red. A. Krupa. Warszawa.
 LP – *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny* (1984). T. I. Red. J. Krzyżanowski, Cz. Hernas. Warszawa.
 SMTK – W. Kopaliński (1991): *Słownik mitów i tradycji kultury*. Warszawa.
 SNW – J. Grzenia (2002): *Słownik nazw własnych*. Warszawa.

Literatura

- Bibliografia onomastyki polskiej*. T. 3 (1971–1980). Oprac. K. Rymut. Kraków 1983. T. 4 (1981–1990). Oprac. R. Przybytek, K. Rymut. Kraków 1992; T. 5 (1999–2000). Oprac. R. Przybytek, K. Rymut. Kraków 2001.
- Bogowie, demony, herosi. Leksykon*. (1996). Red. Z. Pasek. Kraków.
- Breza E. (1998): *Nazwy obiektów i instytucji związanych z nowoczesną cywilizacją. (Chrematomimy)*. [W:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. Red. E. Rzetelska-Feleszko. Warszawa–Kraków, s. 343–361.
- Bubak J. (1993): *Księga naszych imion*. Wrocław.
- Domaciuk I. (2003): *Nazwy własne w prozie Stanisława Lema*. Lublin.
- Duszak S. (1968): *Problemy stylizacji w „Cyberiady” Stanisława Lema*. „Językoznawca”, nr 18–19.
- Gadomski J. (1970): *Łuna – Księżyc – Moon*. Warszawa.
- Głowacki J. (1999): *Nazewnictwo literackie w utworach Edmunda Niziurskiego*. Gdańsk.
- Grodziński E. (1973): *Zarys ogólnej teorii imion własnych*. Warszawa.
- Grzenia J. (2008): *Słownik imion*. Warszawa.
- Jakus-Borkowa E. (2004): *Polskie nazewnictwo kosmiczne*. Opole.
- Kosiba S. (1949): *Księżyc*. Warszawa.
- Kosyl Cz. (1983): *Forma i funkcja nazw własnych*. Lublin.
- Kosyl Cz. (1993): *Główne nurty nazewnictwa literackiego (zarys syntezy)*. [W:] *Onomastyka literacka*. Red. M. Biolik. Olsztyn, s. 67–100.
- Lica Z. (1993): *Nazwy własne w twórczości Hieronima Derdowskiego*. „Rocznik Gdański” R. 53, z. 2, s. 153–164.
- Malec M (2003): *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski*. Warszawa.
- Marks A. (1970): *Księżyc*. Warszawa 1970.
- Nowotna-Szybistowa M. (1969, 1970): *Nazewnictwo „Cyberiady” Stanisława Lema*. „Onomastica” XIV, s. 186–202; XV, s. 180–201.
- Rymut K. (1999): *Nazwiska Polaków: słownik historyczno-etymologiczny*. Kraków.
- Sarnowska-Gieffing I. (1984): *Nazewnictwo w nowelach i powieściach polskich okresu realizmu i naturalizmu*. Poznań.
- Wilkoń A. (1970): *Nazewnictwo w utworach Stefana Żeromskiego*. Wrocław–Warszawa–Kraków.

Summary

In the article the author analyzed proper names of *Trylogia księżycowa* by Jerzy Żuławski. The onomastics collection of proper names was divided into two general categories: authentic and unauthentic names. The analysis describes the most and least productive groups and presents stylistic variation of proper names.